

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИДНОКОЛА ІСТИНИ ЧИ ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ

Вадим КОМИССАРОВ

Copyright © 2007

Передісторія. Пропонована стаття була підготовлена як полемічна замітка до газети “Дзеркало тижня” під час виборчої кампанії 2002 року. Однак, як у нас прийнято, заклик до діалогу зрештовується на практиці як запрограмований монолог вибраних... Оскільки, вочевидь, й сьогодні, і найближчим часом в Україні громадянське суспільство буде набувати своїх сутнісних форм у тяжких муках, тож актуальним вбачається продовження полеміки.

Сьогодні прийнято вважати стратегічним пріоритетом формування правової держави та громадянського суспільства. Однак чимало спекуляцій або вчених аберацій примушують прояснити деякі політичні, а, головне, теоретичні підвалини поняття “громадянське суспільство”. “Деміфологізація громадянського суспільства, пише Володимир Литвин, – спроба повернути його з хмар на землю. І зробити цей термін придатним для вжитку. В іншому разі марні надії можуть призвести до болячого зневір’я, пов’язаного зі значними втратами ...” [2].

Читаючи ці та інші матеріали, мимоволі ловиш себе на думці, що такі “теоретичні глибини” – примара, або ілюзія, а простіше – маніпуляція тією масою, яку, власне, і треба зробити повно підконтрольною та слухняною. На жаль, публікації на сторінках “Дзеркала тижня” №3 (378) 26 січня 2002 року В. Литвина [2] та його так званих опонентів Г. Немирі [4] і А. Гриценка [1] суперечать не тільки здоровому глуздові, а й самій концепції громадянського суспільства. Здається, що ці науковці або ніколи не

вникали у сутність поняття “громадянське суспільство”, або навмисне фальсифікують його. У будь-якому разі таке тлумачення концепту в перманентній течії нескінченної за змістом політичного життя країни виборчої кампанії викликає активний спротив.

У цитованих статтях багато місця займає МІФ. І хоч не пояснюється значення цього терміна, треба розуміти, що Міф у даному випадку – це надлишок упорядкування (влади, твердої руки), з якою приходили харизматики, нечисть, скажені, бездомні, себто усі, хто бажав мати все за рахунок інших. Нас переконають, що саме цей контингент з народонаселення і є громадянським суспільством. Ми, себто чинна наукова школа, так не думаємо. Більше того, вважаємо, що громадянське суспільство негативно ставиться до такого контингенту.

Отож міфологія, маючи давні корені, вустами згаданих авторів виявилася не чужою і для сучасності. Зрозуміло, що ми, уважно зчитуючи цю міфологію, не вважаємо її цілісною. Це фрагмент – міфологізм, який можна брати до уваги, але на нього треба відповідним чином реагувати. Що й роблю із задоволенням.

Визначення історико-філософського та історико-соціологічного плану містять те, що є сутністю громадянського суспільства. У цьому переліку дефініцій особливе значення посідають поняття “державна” та опозиційний до нього теоретичний конструкт “громадянське суспільство”. Аристотель, учені Нового часу, сучасні політологи та історики послуговуються цим терміном як одним із головних у соціології. І все ж найбільш коректним залишається визначення, що протиставляє зазначені поняття. Нагадаю, що в теорії держави виділяють

принаймні дві її властивості – “публічну владу” (весь можливий та існуючий апарат насилля) і, як похідна, оподаткування.

Саме за цих умов громадянське суспільство у цій бінарній опозиції – це реальна сила, яка в одних випадках активно протистоїть державі, а в інших – пасивно їй опонує.

Історія, починаючи від шаманізму у відомих регіонах, через Шумери, Акади, Єгипет, Грецію і Рим, ренесансну Італію, Нідерланди, Англію..., тобто упродовж Нового часу, показала, що політична й, відповідно, ідеологічна **організація** соціумного життя, викликає те явище, що поіменоване **Громадянським суспільством**. Його теоретичне розуміння не містить інших значень, окрім негативних. Тому намагання приписати структурність, а тим більше змістовну, цьому концептові, немає підстав. Структурувати поняття, що утворене на запереченні, негативі, на наш погляд, серйозна теоретична помилка.

В. Литвин, зокрема, пише: “...ототожнення громадянського суспільства з неурядовими організаціями – глибока помилка. Концепція громадянського суспільства в будь-якій трактовці обіймає в собі всі організації та об’єднання, що поза державними структурами. У політології вони позначені як об’єднання за інтересами...” І, продовжуючи тему, власне говорить про політичні організації, котрі протистоять урядові: “Поряд з неурядовими організаціями соціально-політичної орієнтації, сюди входять профспілки, торгові палати і професійні колеги та синдикати, ...політичні партії”. Далі автор веде в “глибини” такого теоретичного пошуку, що “збагачує” громадянське суспільство широченним спектром об’єднань, які не мають соціально-політичних програм, тобто говорить про релігійні, студентські, спортивні та культурні товариства. У зазначеному ракурсі “опонують” і статті інших науковців (Сім міфів Г. Немирі [4] та Примітки на полях програмової статті А. Гриценка [1]).

Поєднаємо поняття про громадянське суспільство з реальною соціальною канвою, відомими позитивними моментами суспільного життя. Фатальний факт: громадянське суспільство, на відміну від політичних структур, керується у своїй поведінці і діяльності протилежно іншими мотивами, ніж представники держави. Серед цих мотивів, щонайперше, вирізняються **моральний, науковий** і навіть **релігійний**. У їх витоків знаходиться право-виробнича діяльність, що наповнює сенсом та засобами інші форми

актуальної та потенційної людської активності.

Автор далі пише, що і Армія спасіння, і злочинне угруповання – складові громадянського суспільства. Вочевидь пан Литвин, при його то статусі, “не помітив”, що, крім вищезгаданих суспільних форм, котрі відіграють роль структур загальної політичної системи, є в Україні просто люди, тобто громадяни, які можуть бути поза партіями, поза політичними організаціями, і навіть поза організаціями за інтересами, але вони і тільки вони становлять ту масу, той електорат, від якого він домагається **Голосів**. Як це нагадує горезвісні гвинтики у державному мотлосі, де власне Людина (Я і Ти) – інобуття, а за “ новою ” ідеологеми – просто міф, привид, що тане мільйонами (із 52 – до 48) і в розрахунок не береться.

У виголошеній “концепції” громадянського суспільства нічого не говориться, власне, про справжнє *громадянське суспільство*. Мовиться про політичні структури, форми, які могли б або протистояти, або лобювати державницькі інтереси, тобто провладні організованості та похідні від них. Ідея про таку опозицію владі і владникам, а, головне, про такі форми та зміст громадянського суспільства є необґрунтованою і, більше того, помилковою. Ось чому поданий у статтях політологічний матеріал треба неодмінно піддати теоретико-праксеологічній експертизі. Наше завдання – розпочати її.

Сьогоднішній стан державного і громадянського контингентів українського суспільства, як не прикро, вимагає більшого, аніж на це претендують аналізовані статті, тим паче у форматі програмово-ідеологічному. Думається, що міжнародні і внутрішні відносини, економічний та духовний стан нашої країни не в змозі втішити жодного з “процвітаючих” “простих обивателів” як повноцінних членів громадянського суспільства. До них, передусім, належать селяни, ремісники, митці, вчені та інший непричетний до державного керма загал. Ідеологічно обмакогонені, ці люди на своєму рівні свідомості створюють цінності, котрі споживають переважно ті, хто ближче чи далі, та все ж долучені до “стерна державної влади”. Було б блюзнірством іменувати останнє “управління”, бо там, де воно справді є, природно панує благополуччя громадянського суспільства.

Ті, хто обстоює позитивне визначення громадянського суспільства у його змістовно-структурному значенні, не просто роблять теоретичну помилку: вони вдаються до приреченої спроби створити усім нам нову – малопродатну

і низьку – ідеологію. Чогось іншого аналізовані статі не пропонують. Коли б автори дали конструктивну, по-справжньому серйозну і реальну програму чи хоча б картину дій, то треба було б тільки радіти. Але, на жаль, маємо все з точністю до навпаки.

У цивілізованому світі принаймні можна побачити агресію, експансію сильних держав на тлі жалюгідних проявів суспільства громадянського. Очевидно, що останнє не має достатньо чітких, “математично достовірних”, формоутворень, за якими можна було б міркувати про нього з тією ж упевненістю і достовірністю. Відтак і статті, надруковані у “Дзеркалі тижня”, залишаються все тією ж міфологією, причому малорозвинутою, аналогічною до політичних міфів Сполучених Штатів Америки щодо їхньої політики на предмет громадянського суспільства Сходу, Європи *etc.*

Змішування у статтях громадянських і політичних моментів наводить на думку про існування своєї структуризації. Є радикальний розподіл рівнів суспільної свідомості, практики і психології. Автори, схоже, відштовхуються від того, що така можливість стратифікації передбачає і відповідну диференціацію в теоретичній соціології. Похибка, приреченість таких намагань зумовлені відсутністю чіткого розуміння причинно-наслідкової, каузальної діалектики, розмаїття форм мислення, а відтак і свідомості. Суспільна свідомість у її бодай обмеженому багатобарв’ї ставить політичну організацію на високе, навіть, головне місце. Влада ж і політичний інтерес (хоча, звісно, не кожен інтерес є політичним) далеко не завжди корисні громадянському суспільству, яке зайняте “своїми справами”: воно трудиться, виробляє, тобто годує, напуває, піклується про представників держави.

У цитованій статті та виступі В. Литвина [2; 3] залишилися поза увагою і належним добросовісним аналізом такі чинники, як ідеологічний та буденний. Перший безпосередньо відноситься до державного політичного режиму, другий – “альфа та омега” громадянського суспільства, причому його справді **творчої**, виробничої у матеріальному і духовному аспектах, активності.

Нагадаємо, що ідеологія – це масив накопчених в історії ідей, котрі приводять у рух **соціум**, причому саме тим “річищем” поведінки, яке позитивно впливає і на громадянське суспільство, і на політичні структури. Коли цього немає, тоді настає суспільний крах. Напередодні

чого, відштовхуючись від драматичного сьогодення, знаходиться Україна.

Вочевидь відсутність конструктивного ідеологічного змісту спричинює дисбаланс у масовій глобальній свідомості й водночас позитивно не віддзеркалюється ні в економіці, ані в політиці. Не дивно, що сучасна політична ситуація найгіршим чином впливає на економічний результат та культурний стан держави.

З іншого боку, ніяка ідеологія, від націонал-патріотичної до релігійної, не може забезпечити той зміст свідомості, котрий визначається не за інтересами, а предметно. Всі “виробничі” форми свідомості побутують у буденній: тут і наукова, й естетична, і моральна, і та форма, яку сьогодні шукають **усі** – правова. Буденну свідомість у її сутнісному змісті не варто плутати з масовою, оскільки саме вона становить прогресивну складову актуальної свідомості, яка й відображає професіоналізм, компетентність, продуктивність.

У цитованій статті як міф обстоюється теза, що “сильне громадянське суспільство – це гарант демократії”, про що свідчить її короткий коментар: “Ідея спокуслива, але недоказова”. Отож природно виникають запитання: “Що є спокусливим для громадянського суспільства?” “Що докаже в минулому і в найближчому майбутньому?” Спокуса, як відомо, – це насамперед необґрунтоване очікування. Та й обґрунтованість може бути лише логічною: або **дедуктивно** виводиться з добре відомих джерел, або **індуктивно** викристалізовується з нашого досвіду. Історія України навчає, що всі неприємності пов’язані з *відсутністю плідної програми реформ у правлячій еліті*. І щоб замаскувати це владники та їх наукові епігони вдаються до теоретичних інсинуацій.

Не можна примусити небо бути блакитним чи сірим, як і неможливо примусити логіку служити комусь одному, або бути узурпованою вченими-політиками. Ті, хто вважає абсолютистську, тоталітарну, суто панівну державу матір’ю демократії, помиляються подвійно, адже не розуміють, що ці речі, паралельно виникаючи як бінарна опозиція, не розшаровуються, навіть в історії. Вони виникли разом й, імовірно, відірвуть разом.

Паралелі між політикою і так званою “демократією” автори наводять зі знанням справи. Думаю, знають вони і те, що демократія походить від грецького “Демос”, себто “народ”, а під ним можна (і треба) розуміти також громадянське суспільство, котре, якщо активне

і позитивно налаштоване, може повно обстоювати за професійними (трудовими) принципами і свої політичні інтереси. На жаль, такого факту історія досі не зафіксувала. Якщо ж науковці видають бажане за дійсність, то гріш їм ціна. Демос ніколи не керував і тим більше не рвався до влади, він завжди хотів роботи та хліба. Народ, або ж те, що розуміють автори під громадянським суспільством, – це демпфер, котрий обґрунтовує реально, функціонально і в політичному форматі верхівку та “низи” суспільства.

Не можна громадянське суспільство трактувати і як “середній клас” – більш-менш заможний прошарок народонаселення. Цей момент, схоже, найбільше до вподоби авторам. Насправді ні обиватель, ні гендляр, ні спекулянт, ні посередник у коловерті соціальних відносин не є уповноваженим представником громадянського суспільства. Як би не називали стани та інші архаїчні прошарки людського загалу з їхніми інтересами, все ж вони – лише складові політичної організації. Громадянське ж суспільство залишається поза всім цим, оскільки становить ту “мутну”, але міцну силу, яка протистоїть усілякому політичному тиску і, зі свого боку, протидіє будь-якому насиллю політичної диктатури. Воно – це той супорт, який діалектично, тобто неподільно, пов’язаний із політичною організацією. Без нього свавілля і насильство цієї організації були б безмежними. У цьому вбачаємо відомий і досі малодосліджений зв’язок між демократією і громадянським суспільством. Визначеність, яку вносять автори, нагадує не просто помилку вчених, а проштовхування ідеї так званої **сильної держави**, де “могутня” президентська (чи то прем’єрська) влада перетворює республіку в “Луганську бригаду”.

Демократія і громадянське суспільство, безперечно, взаємопов’язані. Проте як тотальна “кратія” групових інтересів та організованого тиску вона чужа такому суспільству. Ось чому в політика-історика і всі приклади – невдалі: Німеччина 20–30-х років ХХ століття, саме через гіпертрофовану політичну систему, котилася до фашизму, а Франція та Іспанія тому й демократичні, що “живуть відповідно до власної традиції стосунків між громадянином і державою”.

У свідомості не може і не повинно бути ієрархії. Ієрархізуються лише стосунки у погано розвиненому людському суспільстві. Те, що ієрархія інтеріоризується не дивує, оскільки вона сутнісно властива мисленню. І все ж не варто кальку соціальної дійсності приймати за Дар Божий. У ній, як і в кожній копії чи

імітації реальності, міститься дивіантність, а зрештою – велика неправда. Відхилення формних і рівневих складових актуальної (суспільної) свідомості можуть призводити до різних соціально-політичних ексцесів. Тут виявляють свою міць і локальні війни, і міжнародний “тероризм”. Тероризм, який би характер він не носив – місцевий чи глобальний, – пряма похідна від політики провідних держав, навіть якщо ці держави начебто борються з ним. Звичайно, як і будь-яка політична організація, міжнародне співтовариство **певною мірою** чинить спротив тероризму в різних його формах. Але він – це гідний симптом загальнолюдської хвороби, який показує, що і в міжнародних, і у внутрішньонаціональних зв’язках, поглиблюється криза.

Громадянське суспільство не тільки за визначенням, а й за інтуїтивно-чітким уявленням про нього є наше власне життя.

Припустимо, що згадані автори хотіли висловити свої добрі побажання тим, з ким вони співіснують. Прекрасні наміри, хоча й упаковані в огидні цінності. Пояснення цьому просте: структура громадського суспільства – блеф. Якщо структурувати аморфність, то що станеться зі структурою як такою? Не можна заперечувати проведення системного аналізу позасистемних, передусім соціальних, явищ. Важко зрозуміти, що таке броунівський рух, не зіставивши це явище із системними об’єктами. Те ж саме стосується і громадянського суспільства: це своєрідний “броунівський рух” (як життя взагалі), який можна прирівняти до держави, політичної організації тощо. Воно викликає одне стрижневе почуття – повноту життя. Тут і праця, і творчість у високому розумінні слова, і моральні цінності, і відчуття, бодай і туманні, але вічні – мов гімн нашого безсмертя.

Отже, поняття про громадянське суспільство, на відміну від того, що написано у згаданих статтях, змістовно характеризується у двох відносно важливих предикатах: поза існуванням громадянського суспільства соціального життя як такого загалом немає, тому все позитивне, що є у цьому житті народжується тільки у просторі такого суспільства.

Громадянське суспільство – це протиставлене державі неоформлене існування тієї маси народонаселення, яка, керуючись, з одного боку, ідеологічними мотивами, а з іншого – що найголовніше – буденними, тобто правовими, естетичними, науковими, моральними,

й становить підґрунтя реального соціального буття.

Принцип тотальної підміни, який використовує політика найбільше реалізується в ідеології – ілюзорно-компенсаторної частини масової суспільної свідомості. Чудовий взірєць цього і продемонстрували шановні автори.

Однак, приймаючи “твір” за чисту монету намагаюся онтологізувати емоції та почуття авторів у їх же мислєформи.

Насилля над ідеологами-теоретиками, представниками мас-медіа – ось вірний показник занепаду. Занепаду як політичного, так і соціального, в загальному значенні. Без ідеолога, вченого, теоретика, гріш ціна тому, нібито “багатству”, яке вкрадене і, думаємо, неохайно заховане, знаходиться не в країнах, з яких було вилучене. Ті, хто цим займався і думає, що створив собі гарант благополуччя у прийдешні часи, нехай турбуються про дітей, онуків, словом – нащадків, які їх ані зрозуміти, ані прийняти не зможуть.

Підбираючи під себе сфери практично значущої свідомості, політична форма копає яму

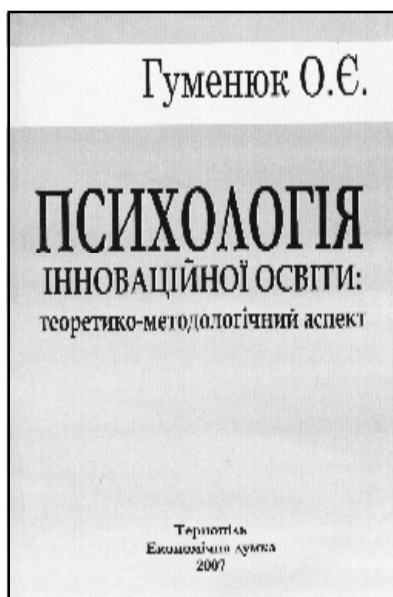
сама собі, як свиня, що підриває дуб, жолуді з якого вона їсть. Єдина надія на те, що дерево, тобто людство й багатостраждальна Україна, не висохне, не сконає від “гострих іклів владного монстра”.

P.S. *Лідера не призначають. Не він (на в’язаний зверху) спрямовує хід-перебіг історії, не він (компілятор ідей) закладає її круті віражі – вершить долі народів. Істинний Лідер приходить сам і надовго. Йому довіряють люди, оскільки саме Він спроможний породити велику соціальну дію – від ідеї до реального втілення.*

1. Гриценко А. Примітки на полях програмної статті // Дзеркало тижня. – 2002. – 26 січня. – №3 (378). – С. 4.
2. Литвин В. Громадянське суспільство: міф та реальність / Дзеркало тижня. – 2002. – 26 січня. – №3 (378). – С. 4.
3. Литвин В. Ми йдемо до людей. – Харків: Засновник – блок “За Єдину Україну”. – 2002. – 16 с.
4. Немиря Г. Сім міфів, або спроба “коригую чого прєсингу”? // Дзеркало тижня. – 2002. – 26 січня. – №3 (378). – С. 4.

Надійшла до редакції 25.03.2002.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Гуменюк О.Є.

Психологія інноваційної освіти: теоретико-методологічний аспект: Монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2007 — 385 с.

У монографії висвітлюється психологічний зміст експериментальної системи модульно-розвивального навчання, що постає у вигляді інноваційно-психологічного клімату життєдіяльності освітніх закладів, котрий забезпечує психодуховне наповнення як міжсуб’єктних стосунків, так і внутрішньоособистісних процесів, станів, механізмів. Системно-мислєдіяльнісне опрацювання цього клімату дозволило чітко визначити предмет психологічного пізнання – сукупність його складових: психологічного впливу та його класів (пізнавально-суб’єктний, нормативно-особистісний, ціннісно-індивідуальнісний, духовно-універсумний), освітнього спілкування та його аспектів як різновидів обміну (інформаційний, діловий, смисло-вчинковий, самосенсовий), полімотивації як форми активізації освітньої діяльності, що у взаємодоповненні спричинюють розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції та її компонентів (когнітивного, емоційно-оцінкового, вчинково-креативного, спонтанно-духовного) і ритмічно розвивають кожного як суб’єкта, особистість, індивідуальність, універсума. Уперше запропонована методологічна план-карта цього клімату, що розчленовує об’єкт дослідження на низку предметів, а також адекватні їм моделі-конфігуратори, які синтезують різні знання про цей об’єкт.

Для науковців і практиків – освітян, психологів, соціологів, управлінців, а також викладачів, аспірантів, студентів інститутів, академій, університетів.